

УДК 159.923

Л. М. Балецька

ОСОБЛИВОСТІ ДОСЛІДЖЕННЯ ФЕНОМЕНУ ПРИВ'ЯЗАНОСТІ БАТЬКІВ ТА ДІТЕЙ

У статті проаналізовано актуальний стан дослідження теорії прив'язаності у вітчизняних та зарубіжних джерелах; дитячий розвиток розглянуто як вміння переключити погляд з інтроспекції на психологічну систему оточуючих стосунків; наведено первинні дані отримані з пілотного дослідження особливостей та ефективності застосування структурованих діагностичних методик вимірювання типів прив'язаності в дорослих (AAI та AAR); оцінено спроможність експериментатора використовувати опитувальники безпосередньо контактуючи з опитуваним, так і за допомогою розроблених онлайн-форм; окреслено ряд недоліків та позитивних моментів під час онлайн-опитування.

Ключові слова: теорія прив'язаності, діагностика прив'язаності, батьківсько-дитячі стосунки, AAI та AAR, дитячий розвиток.

В статье проанализировано актуальное состояние исследования теории привязанности в отечественных и зарубежных источниках; детское развитие рассмотрено как умение переключить взгляд с интроспекции на психологическую систему окружающих отношений; продемонстрировано первичные данные полученные из пилотного исследования особенностей и эффективности применения структурированных диагностических методик измерения типов привязанности у взрослых (AAI и AAR); оценена способность экспериментатора использовать опросники непосредственно контактируя с респондентом, так и с помощью разработанных онлайн-форм; очерчен ряд недостатков и положительных моментов во время онлайн-опроса.

Ключевые слова: теория привязанности, диагностика привязанности, родительско-детские отношения, AAI и AAR, детское развитие.

The article analyzes current state of attachment theory research; Children's development is seen as an ability to switch the view from the psychological introspection system of relationships; primary data obtained from the pilot study of specifics and effectiveness of structured diagnostic methods of measuring adults' attachment types (AAI and AAP) were demonstrated; experimentalist's ability to use questionnaires in direct contact with the respondent as well as using on-line forms was evaluated; the negative and positive aspects of online surveys were defined.

Keywords: attachment theory, attachment measures, parent-child relationships, AAI and AAP, child development.

Постановка проблеми. Що взагалі мотивує розвиток людини? Завдяки чому дитина розвивається? Ці питання впродовж останніх десятиліть особливо гостро турбують як сучасних психологів так і всіх хто займається проблематикою виховання, формування особистості. Ми звикли розглядати людський онтогенез як явище, що відбувається само по собі. Однак, навіть така очевидність як розвиток особистості, має певні умови та модель. Д. О. Леонтьєв зазначає: «Діти розвиваються постійно і неухильно – дитина просто не здатна не розвиватись, розвиток є формою її існування. Винятки пов'язані лише з «неоднозначною» патологією розвитку» [6]. Так чи інакше, варто пам'ятати, що весь процес становлення особистості затиснутий у рамки дискусій між соціальною і біологічною школою науковців. Тому психолог уточнює: «Розвиток – це не стільки певна вроджена програма, скільки спосіб живої істоти справлятися із труднощами та вирішувати проблеми в самому широкому сенсі слова. Будь-яка жива істота в процесі свого життя стикається з різного роду проблемами. Певні з цих проблем знаходяться в межах її можливостей, інші виходять за рамки чи наближаються до межі можливостей, із ними можна справитись тільки через дуже суттєве напруження – розумове чи фізичне» [там же]. Проте залишимо концептуальним психологам їх погляди на природу розвитку та спробуємо відійти від дещо філософського дискурсу. Практики-психологи слушно роблять акцент дещо на іншому. Для розуміння суті дослідження важливим є не стільки про що ми говоримо, скільки ракурс із якого ми дивимося на проблему.

Короткий огляд останніх досліджень і публікацій за темою. Аналізуючи ряд сучасних психологічних джерел із питань розвитку дитини, знаходимо вдалі слова О. Фільца «Нині для нас вже

значно краще зрозумілим є «слабке місце» психоаналітичних теорій розвитку дитини, а саме – реконструкція дитячих переживань на основі терапії дорослих людей» [3].

У вітчизняних дослідженнях прив'язаність вивчалась як самостійний предмет дослідження, так і як критерій оцінки інших досліджень. Останні праці ми знаходимо в таких авторів: як самостійний предмет дослідження прив'язаність вивчалась у таких напрямках як: М. В. Іскольдський, О. О. Смірнова, Н. М. Адєєва – критичний погляд на роботи іноземних авторів; Р. Ж. Мухамедрахімов – прив'язаність дітей раннього віку до матері; Н. М. Авдєєва, Н. А. Хаймовська – порівняння концепту «прив'язаність» до інших психологічних утворень; Н. В. Сабельникова, К. В. Пупирьова – різновікові періоди прив'язаності; М. В. Яремчук, М. А. Гагаріна, Н. В. Сабельникова, Д. В. Каширський – прив'язаність як причина чи фактор формування окремих якостей психіки дитини, успішності її соціалізації; вивчення прив'язаності дорослої людини; Г. В. Грибанова, М. К. Бардишевська, Б. О. Микиртумов, Т. І. Анісімова, А. Г. Кошавцев – розлади прив'язаності; Л. Я. Глозман, О. Р. Баєнська, Р. Ж. Мухамедрахімов – прив'язаність включена в контекст досліджень емоційного розвитку дітей [1; 4; 5].

Уперше відхід від класичного психоаналізу і переключення погляду дослідників з інтроспекції на зовнішні соціальні чинники здійснив Дж. Боулбі ще 64 роки тому. Водночас із кожним роком усе більше зростає інтерес до досвіду взаємостосунків із батьками в ранньому дитячому віці (М. Ейнсворт, І. Бреттертон); проводяться серії експериментів на базі вузько орієнтованих опитувальників надійності прив'язаності (М. Мейн, Е. Ваттерс); розробляються лінгвістично-орієнтовані дослідження для змоги заглибитись у внутрішній світ дітей (Р. Емде, В. Іжзедорн) [7-9]. Все це вказує на значну зацікавленість темою прив'язаності психологами, психотерапевтами та психіатрами. Ще більш актуальною вона є для батьків. Частішими стали й випадки вияву важких розладів у батьківсько-дитячих стосунках (Г. Ньюфелд та Г. Мате) [7]. К. Г. Бріш наводить приклади значного зростання кількості дітей із ненадійним типом прив'язаності (за даними досліджень 2016 року) [2].

Однією з причин, що спонукають «спалахи» розладів прив'язаності є вплив на дитячу особистість великої кількості стресових факторів. Якщо «неозброєному оку» піддати аналіз останніх років, то можна спостерігати рясне збільшення дії стресогенних чинни-

ків. Ця дія розповсюджується на всю екологію розвитку дитини. Однак, як ще раніше було доведено А. Фрейд, посттравматичні розлади спостерігаються найчастіше в тих дітей, чиї батьки самі знаходяться в сильному психологічному стресі.

Водночас роботи М. Ейнсворт вказують на те, що сприятливе фізичне середовище не компенсує брак любові та емоційного контакту з боку значимого дорослого [3]. Саме тому ключовим пунктом у дослідженні дитячо-батьківських стосунків (через призму прив'язаності) є тісна взаємодія таких ключових факторів як: стосунки батька й матері між собою; ставлення батьків до своїх батьків; вплив широкої суспільної культури на дитину; стресогенний фон у суспільстві. Всі ці чинники разом задають контурні рамки людській прив'язаності.

Як приклад цьому, можна навести відоме в історії дослідження сімей під час періоду Великої депресії 1930-х років. Дані експерименту показали, що в деяких дітей (чиї сім'ї пережили значні матеріальні труднощі в цей період) залишались емоційні шрами навіть у дорослому житті [4]. Ті ж самі роки в українській культурі – це період страшних Голодоморів. Наслідки цього впливу на психологію української сім'ї ми відчуваємо не одне покоління. Найсвіжіші дослідження підтверджують ці показники в контексті впливу ще й сучасних подій [3; 4]. У цьому випадку спостерігається такий інтенсивний вплив зовнішніх обставин, який у подальшому призводить до «корозії» надійних батьківсько-дитячих стосунків. Науковці наголошують, що надійна чи дезорганізована прив'язаність здатна до четвертого покоління транслюватись «від матері до дитини» [там же]. Втрата роботи, стабільності, підвищений рівень емоційної тривожності безпосередньо впливає на всю сімейну систему, а відтак і на поведінкові та світоглядні установки дитини загалом.

Екологічний підхід У. Бронфенбреннера розглядає особливості розвитку дитини в мікро-, макро- та екзоститемі [2]. За якими принципами «живе» прив'язаність між дитиною і дорослим у цих системах? Очевидно, що беручи за основу погляд вченого, ми обов'язково повинні враховувати особливості традиційної культури в якій знаходиться сім'я. Вивчаючи важливість теми, все ще актуальним залишається вибір способу та засобу вимірювання людської прив'язаності. Аналіз останніх джерел показує, що відомі діагностичні інструменти не є адаптованими до особливостей осо-

бистості сучасного українця, а це, в подальшому, унеможливило врахування культурно-ціннісного контексту батьківсько-дитячої прив'язаності. Метою нашого дослідження є виявлення впливу типу і моделі прив'язаності батьків на їх стосунки з дитиною і формування в останньої певного типу прив'язаності до батьків.

Наша **стаття присвячена** первинному аналізу частини отриманих даних під час пілотного дослідження пов'язаного з особливістю та ефективністю застосування поширених діагностичних методик вимірювання дій батьків відповідно до обраного ними типу прив'язаності.

Матеріали та методи. У період із січня по травень 2016 року було проведено пілотне дослідження, що охопило роботу за такими методиками як: проєктивна методика Н. Каплан для визначення особливостей емоційної прив'язаності дитини до матері [4]; інтерв'ю діагностики типу прив'язаності в дорослих (К. Джордж, Н. Каплан, М. Мейн) – Adult Attachment Interview (AAI) [8]; проєктивна методика дослідження прив'язаності в дорослих (К. Джордж) – Adult Attachment Projective (AAP) [4].

Виклад основного матеріалу. Роботу було розділено на декілька етапів:

1. Тексти опитувальника та інтерв'ю були перекладені на українську мову. В рамках пілотного опитування батьків та дітей виявлено складність у розумінні пунктів опитувальника та неточності перекладу. За результатами цього опитування були підготовлені кінцеві версії методик.

2. Збір даних пілотного дослідження здійснювався за допомогою мережі Інтернет та за допомогою безпосереднього контакту психолога з батьками дітей дитячих дошкільних закладів м. Мукачево та м. Ужгород. У пілотному дослідженні взяли участь 50 пар (100 осіб) «дорослий-дитина», що включили дітей віком від 3,5 до 6 років та одного з батьків. Під час пілотного дослідження оцінювалась як сама спроможність експериментатора використовувати опитувальники безпосередньо контактуючи з опитуваним, так і за допомогою розроблених онлайн-форм. Пілотне дослідження допомогло прояснити ряд суттєвих моментів у способі проведення експерименту.

В основу проєктивної методики Н. Каплан для визначення особливостей емоційної прив'язаності дитини до матері покладено завдання скласти розповідь, опираючись на серію картинок, які зображують ситуацію розлуки дитини з матір'ю, що відлітає на літаку. На картинках, що відображають послідовні моменти процесу

розставання хлопчика (або дівчинки) з мамою, можна бачити: дитина йде з мамою до літака; мама стоїть біля літака, а дитина, прощаючись, махає рукою; дитина дивиться услід літаку, що відлітає; дитина на самоті повертається додому; приходить поштар і приносить дитині посилку; дитина відкриває посилку; всередині посилки він знаходить іграшковий літак; дитина плаче, а листоноша стоїть поруч. Оскільки в серії картинок зображення зустрічі нема, то відповідь дитини на останнє питання є чисто проєктивною, яка базується, як передбачається, на особистому досвіді спілкування з мамою. Бесіду записують, а потім аналізують.

Зображення досить умовні і мало деталізовані, для полегшення проєкції дітьми своїх переживань. Однак 58% дітей, що проходили опитування сидючи перед монітором ПК відчували складність у виконанні завдання. Натомість 88% опитаних дітей успішно справились із задачею під час безпосереднього контакту з психологом. Таким чином, розкладаючи картки перед дитиною по черзі, одну за одною забезпечується цілісність сприймання нею сюжету.

ААІ – це напівструктуроване інтерв'ю про ранній досвід спілкування зі значущими особами в батьківській сім'ї та про оцінку того досвіду з сучасної, сьогоденної точки зору респондента. Загалом проведення такого типу якісного експертного інтерв'ю вимагає додаткової підготовки та окреме навчання експериментатора на тренінговому курсі. К. Джордж із співавторами вважають недопустимим проведення ААІ в приватних місцях проживання досліджуваних осіб. Однак нами свідомо було допущено відхилення від цієї умови ще на етапі формування завдання та конструювання вибірки досліджуваних. Значна кількість науковців-сучасників теж допускають, що в окремих випадках цього уникнути неможливо. Оскільки, по-перше, для деяких учасників це може бути зручно, а особливо якщо йдеться про матерів із маленькими дітьми.

Враховуючи всю репрезентативну складність цього інтерв'ю нами було окреслено ряд недоліків та позитивних моментів під час онлайн-опитування. А саме:

1. Онлайн-форма дослідження дозволяє уникнути закритих запитань; ефекту соціальної бажаності, яка часто фіксується в живому контакті; смислового навантаження від інтерв'юера, що зазвичай виражається через голос, зміну ролей, пропозиції до порівняння ситуацій чи осіб; конфронтації реципієнта; мовні такти та здібність до «віддзеркалення».

Також такий спосіб опитування дозволяє зберегти правило пропорційності – «передати думки коротко і про важливе». Онлайн-інтерв'ю допомагає інтерв'юєру не «сповзти» в завороженість ситуацією та не відволікатись на несуттєві теми.

2. Негативним моментом є неможливість транскрипту дефектів мови, мовних оговірок, помилок, пауз (які потрібно вказувати в секундах); занадто короткі відповіді, що можуть трактуватись помилково або ж як порушення в системі прив'язаності або ж як замкнутість перед такого роду опитувальниками.

Критичний розгляд перших протоколів інтерв'ю дозволив сформулювати перші інструкції задля зменшення кількості перерахованих джерел різноманітних помилок. Так, до приладу, 67% опитуваних звернулись із пропозицією щодо точного зазначення часових рамок, які доведеться їм потратити заповнюючи онлайн-форму. 48% досліджуваних батьків зазначило, що тільки за допомогою пауз змогли до кінця дати відповідь на запитання. Мотивуючи це «глибиною» самого діагностичного інструменту. Ще 34% зауважило, що заповнювали інтерв'ю протягом декількох днів. Однак такі значні паузи дозволили їм пригадати надзвичайно цінну та важливу інформацію з дитинства. 12% звернулись із проханням порекомендувати їм консультації чи розмову з психологом. Як зазначають автори, такий відсоток – це завжди репрезентативна норма під час проведення ААІ. Оскільки, вважається, що саме такий відсоток становлять люди з підвищеною сенситивністю.

У той же час, однією з ключових проблем опитування батьків безпосередньо психологом, став брак часу оскільки вимагало великої його кількості (більше 2-3 годин). Практично 88% батьків зауважили про брак часу. Транскриптування теж вимагає від психолога великого часового ресурсу. Так, до прикладу дослідники типів прив'язаності наводять такі факти затрачених годин для транскрипту одного інтерв'ю – Великобританія 5-6 годин, Голландія 4 години, Німеччина 5 годин [8].

Проективна методика дослідження прив'язаності в дорослих ААР (К. Джордж) є доповненням методики ААІ. Це проективна методика, яка складається з восьми чорно-білих рисунків, розроблених у традиційній проективній традиції і містять достатньо деталей лише для того, щоб визначити обрану подію. Міміка та інші деталі опущені або промальовані неоднозначно. Рисунки

також ретельно підібрані, щоб уникнути гендерної чи расової упередженості.

Хоча малюнки намальовані як проєктивні стимули, використання методу поєднує проєктивні техніки та інтерв'ю у формі напівструктурованого інтерв'ю. Ця техніка продемонструвала успішність у дослідженні як дитячої прив'язаності, так і прив'язаності в дорослому віці.

Аналізуючи отримані дані за методикою для дорослих (AAR) було виявлено, що в 40% з усіх опитаних спостерігається модель надійної прив'язаності, у 20% – ненадійно-дистанційована модель, і в 40% – категорія непропрацьованого статусу прив'язаності. Ці дані загалом підтверджують отриманні показники в результаті проведення ААІ.

Висновки. Отже, проведене пілотне дослідження дозволило сформуванню загальної бази даних та виокремити особливості первинного аналізу міжособистісних стосунків батьків та дітей у контексті.

Стратегічним завданням науковців, що працюють над проблематикою прив'язаності має стати вивчення впливу батьківського досвіду у сфері прив'язаності (відносини дорослого з власними батьками) на подальші стосунки зі своєю дитиною. Це своєю чергою дозволить здійснити аналіз чинників, що приводять до формування різних батьківських стратегій / стилів виховання дитини / типів прив'язаності до дитини в сучасних українських реаліях. Пілотне дослідження дало змогу окреслити загальні соціально-демографічні фактори, які безпосередньо визначають особливості дитячо-батьківських стосунків.

Література:

1. Би Х. Развитие ребенка / Х. Би – 10-е изд. – СПб.: Питер, 2014. – Серия «Мастера психологии». – С. 567.
2. Бріш К. Г. Розлади прив'язаності від теорії до терапії. Посібник. / Карл Гайнц Бріш. – Львів : 2012. – С. 12.
3. Бріш К. Г. Теорія прив'язаності від витоків до сучасності. Найновіші відкриття // Доповідь на теоретико-практичному семінарі. – 6-8 червня 2016 р. – Львів.
4. Клейнман П. Психология. Люди, концепции, эксперименты. / Пол Клейман. – М. : ООО «Манн, Иванов и Фербер», 2015. – 272 с.
5. Крэйн У. Теория развития. Боулби и Эйнсуорт о человеческой привязанности / У. Крейн // Научно-практический журнал электронных пу-

бликаций – 2012. – №1 – Режим доступу до журналу : <https://psyjournal.ru/psyjournal/articles/detail.php?ID=2878>.

6. Леонтьев Д. А. Личностное измерение человеческого развития // Вопросы психологии. – май-июнь 2013. – № 3. – С. 69–70.

7. Ньюфельд Г., Мате Г. Не упускайте своих детей: почему родители должны быть важнее, чем ровесники. Переизд / Габор Матэ, Гордон Ньюфельд – М. : «Ресурс», 2015. – 384 с.

8. George C. Salomon J. Attachment and caregiving: The caregiving behavioral system. / C. George J. Salomon/ – New York : Guilford press. – 1999. – P. 649–670.

9. Mesh G. C. Parental medication, online activity and cyberbullying // CyberPsychology and Behavior. – 2009. – V. 12 (4). – P. 387–393.